

2019-2020

POLITISK PLATTFORM

Org.nr: 918 982 728

Postboks 7100 St Olavs Plass,

0130 Oslo

Politisk plattform for Changemaker

Vedtatt av Changemakers Årssamling, 28.04.2019

1 Innledning

Changemakers plattform er bygget på formålsparagrafen og gjenspeiler det Changemaker mener er de viktigste årsakene til den urettferdige fordelingen i verden. Changemaker arbeider for å kartlegge og endre de grunnleggende og strukturelle årsakene til fattigdom og urettferdighet. Fokuset ligger på problemene som skapes av land i Nord og vestlige institusjoner, men som rammer økonomisk fattige land og mennesker. Verden er ikke fattig, den er urettferdig. Vår forståelse av verdens urettferdighet formes av måten den fremstilles på i media, av politikere og utviklingsaktører. Det er skadelig for utviklingsdebatten dersom mennesker eller land som er rammet av urettferdighet framstilles som hjelpeløse objekter. Fattigdom er ikke tilfeldig, men har blitt skapt av mennesker gjennom historien. Siden mennesker har skapt urettferdighet og fattigdom, er det også mennesker som kan endre dette.

2 Fred

2.1 Innledning

Voldsmakt, krig og terror hindrer utvikling, opprettholder den skjeve fordelingen av verdens makt og ressurser, og gjør det vanskeligere å skape en trygg og rettferdig verden. Changemaker vil jobbe for en fredssituasjon som innebærer demokrati, rettferdighet, bærekraftig utvikling og respekt for menneskerettighetene. Changemaker mener at fravær av krig ikke er entydig med fred. Derfor jobber Changemaker innenfor en bredere forståelse av fredsbegrepet.

Enorme summer forsvinner ut i militært forbruk, penger som kunne vært brukt til å skape bærekraftig utvikling, helse og utdanning. Arbeidet for å sikre fred og menneskerettigheter skal i all hovedsak skje med sivile og politiske virkemidler. Norge bør styrke det politiske arbeidet for dialog og løsninger på konflikter i andre land, samt den sivile og humanitære innsatsen for å bygge opp land etter krig og forhindre nye krigsutbrudd. Viktigere enn dette er det å fjerne de grunnleggende årsakene til konflikt og urettferdighet: fattigdom og skjev global ressursfordeling. Skaper vi rettferdighet, skaper vi fred.

2.2 FN

FN har vist seg som en bærekraftig organisering av verdenssamfunnet, og bidrar til å fremme fred, menneskerettigheter og løser mange viktige internasjonale koordineringsproblemer. FN er allikevel langt fra perfekt, og store maktforskjeller innad i organisasjonen er en utfordring for en mer rettferdig verden.

Changemaker mener at:

- Vi må ha en FN-styrt verdensorden med folkeretten som rettesnor, ikke en verden der de sterkeste statene tar seg til rette.
- FN skal være det internasjonale organet hvor Norge skal legge sin militære og diplomatiske tyngde.
- Ordningen med fem faste medlemmer med vetorett i sikkerhetsrådet er utdatert og bidrar til opprettholde kunstige maktforskjeller. Dette svekker FN som et demokratisk organ, og Norge bør jobbe for en endring av den nåværende modellen

2.3 NATO

Norges lojalitet til NATO brukes som argument både for deltakelse i "out-of-area"- operasjoner, slik som i Libya og Afghanistan. Det brukes også som argument for hvorfor Norge ikke kan kreve sluttbrukererklæring eller støtte et forbud mot atomvåpen, og hvorfor Norge støtter rakettskjold.

Changemaker mener at:

- Norge prioriterer NATO i for stor grad i forhold til FN.
- NATO opptrer som verdenspoliti, og undergraver Folkeretten og FNs mulighet til å spille en fredsskapende rolle.
- "Out of area"-strategien øker faren for flere folkerettsstridige angrepskriger og er en klar forskyvning i retning av de sterkestes rett.
- Norges lojalitet til NATO er et hinder for fredsarbeid.

2.4 Norsk krigsindustri og eksport av strategiske varer

Ved å selge strategiske varer (A- og B-materiell og flerbruksvarer) tjener Norge penger på krig. Norsk våpenproduksjon og våpeneksport øker stadig¹.

2.4.1 Eksportkontroll

Norsk regelverk sier at Norge ikke skal eksportere våpen og ammunisjon (A-materiell) til områder i krig, borgerkrig eller til områder der krig truer². Gjennom egne retningslinjer, EUs code of conduct og SIPRIs operasjonalisering av retningslinjene, har Norge videre forpliktet seg til å vurdere menneskerettighetssituasjonen i mottakerlandet før eksportlisens innvilges³. Strategiske varer, som omfatter A- og B-materiell og flerbruksvarer, er varer og teknologi som kan være av betydning for andre lands utvikling, produksjon eller anvendelse av produkter til militær bruk eller som direkte kan tjene til å utvikle et lands militære evne, samt varer som kan benyttes til å utøve terrorhandlinger. A- og B-materiell er varer produsert for militær bruk og kalles ofte militært materiell, forsvarsmateriell eller krigsmateriell. Norge selger i dag krigsmateriell og flerbruksvarer til undertrykkende regimer. Gjennom denne eksporten bidrar Norge til å styrke landenes militære kapasitet og evne til undertrykkelse.

Det finnes i dag ikke et helhetlig system for merking og sporing av strategiske varer, og dette gjør

det nesten umulig å kontrollere om våpen og ammunisjon som har blitt brukt i ulike konflikter er produsert i Norge eller av norske datterselskaper.

Changemaker mener at:

- Norsk eksport av strategiske varer må være statlig kontrollert
- Industrien må dreies fra militær opprustning mot nedrustning og sivile formål.
- Norge må stanse all eksport av krigsmateriell til undertrykkende regimer. Det innebærer at menneskerettighetssituasjonen i mottakerlandet i seg selv må være tilstrekkelig avslagsgrunnlag på lisenssøknader, uavhengig av utstyrets karakter og utstyrets evne til undertrykkelse.
- All subsidiering av den militære industrien må avsluttes så lenge Norge eksporterer krigsmateriell
- Åpenheten rundt eksport av krigsmateriell må styrkes. For å sikre økt åpenhet bør norske myndigheter legge frem eksportkontrollmeldingen tidligere, offentliggjøre begrunnelser for godkjenning av eksportlisenser, og la det være offentlig tilgjengelig hvilke søknader om lisens for eksport av krigsmateriell som ligger inne for vurdering.
- Norske myndigheter må jobbe for større kunnskap om hvordan Norge kan sikre reell kontroll over norske strategiske varer.
- Norge må kreve sluttbrukerdokumentasjon av alle land vi selger strategiske varer til, og etablere kontrollrutiner og sanksjonsmekanismer for å sikre at krav om sluttbrukerdokumentasjon overholdes. Sluttbrukerdokumentasjon må også gjelde for deler og komponenter, og samarbeidsavtaler.
- Norge må styrke etterkontrollmekanismene for sluttbrukererklæring. Nå er kontrollen i for stor grad basert på utelukkende preventive metoder.
- Det bør iverksettes stikkprøvekontroll på oppgitt sluttbrukerdokumentasjon.
- Norske myndigheter må jobbe aktivt for at sluttbrukererklæring også skal gjelde for salg mellom NATO-land. Norge bør støtte opp om landene i NATO som allerede krever dette ved å selv innføre sluttbrukerering fra NATO-land.
- Norske myndigheter må jobbe for å innføre et nasjonalt merkings- og sporingsystem, og jobbe aktivt for å få på plass standardiserte merkings- og sporingsmekanismer på internasjonalt plan.

2.4.2 Datterselskaper og deler og komponenter

Norskeide bedrifter i utlandet er ikke underlagt norsk regelverk, og dette medfører at de ikke trenger å følge norske eksportregelverk.

Hoveddelen av norsk produksjon og eksport av krigsmateriell er ikke ferdige våpensystemer, men komponenter som selges eller inngår i flernasjonalt samarbeid. Det internasjonale markedet for krigsmateriell preges av stadig større spesialisering og norsk militærindustri er en del av denne utviklingen.

Changemaker mener at:

- Norskprodusert krigsmateriell må følge norsk eksportkontrollregelverk, også når

materiellet er deler, drivstoff og ammunisjon. Dette innebærer at Norge må si nei til samarbeidsavtaler der sluttbrukeren er et land som Norge ikke ville ha eksportert direkte til og at flernasjonale produkter alltid må følge norsk regelverk, dersom dette er strengest.

- Det norske regelverket skal ligge til grunn og følges av norske bedrifter i utlandet, med mulighet for tilføyninger fra andre regelverk der disse er strengere.
- Norske myndigheter må bruke sitt eierskap i selskaper som produserer strategiske varer til selskaper som produserer strategiske varer til å føre kontroll over fabrikker som ligger i andrel and.
- Et nasjonalt merkings- og sporingssystem må også må gjelde eksport av deler og Norske myndigheter må lage en langtidsplan for eksport av militært materiell der konsekvenser for den sikkerhetspolitiske og humanitære situasjonen i mottakerlandene, samt for norsk utenrikspolitikks integritet, veies opp mot konsekvenser for industrien.

2.4.3 Internasjonal våpenkontroll

Den internasjonale krigsindustrien går på tvers av grenser og vi trenger derfor internasjonalt samarbeid for å møte utfordringene industrien bringer med seg.

Changemaker mener at:

- Norge skal være en aktiv og radikal pådriver for et sterkt og omfattende Arms Trade Treaty (ATT).
- Norge må gå foran og implementere retningslinjene som regelverk. Dette er viktig for å styrke norsk og internasjonal eksportkontroll.
- Arbeid i internasjonale fora kan ikke være en unnskyldning for å unngå eller utsette forbedringer av Norges egen eksportkontroll.

2.5 Militære droner og autonome våpensystemer

De siste årene har vi sett en kraftig økning i utviklingen av autonome våpensystemer, også kalt drapsroboter. Våpensystemene er autonome fordi de selv kan velge ut mål og når målene skal angripes, uten innblanding fra mennesker. Når et autonomt våpensystem handler selvstendig etter egen vilje er det ikke mulig å holde noen andre ansvarlig.

Changemaker mener at:

- Bruken av militære droner senker terskelen for bruk av militær makt og anvendelsen av militære droner er ikke regulert i folkeretten. Utvikling og produksjon av militære droner må derfor stoppes.
- Norge må være en aktiv pådriver for at anvendelsen av droner skal være underlagt internasjonal rett på lik linje som annen våpenbruk og produksjon.
- Norske myndigheter må ta avstand fra dronekrigen ved å stoppe norske aktører sitt bidrag til utvikling og produksjon, og avslutte finansieringen, av droneteknologi ment for krig.
- Drapsroboter bør forbys gjennom FN. Norge bør støtte opp om og ta en aktiv rolle i

initiativet under FNs Våpenkonvensjon (Convention on Certain Conventional Weapons, CCW) Produksjon av drapsroboter bør medføre produktbasert utelukkelse fra SPU (Statens Pensjonsfond Utland).

2.6 Kjernefysiske våpen

Atomvåpen skaper en unaturlig maktbalanse i verden og kan brukes som både implisitt og eksplisitt pressmiddel. I en verden der finanskriser og ekstrem fattigdom bidrar til å opprettholde skjeve maktstrukturer er det ikke forsvarlig at det årlig brukes milliardbeløp på atomvåpenprogram. Atomvåpen er urettferdig fordi de bare eies av, og dermed også beskytter, noen få land. Konsekvensene av atomvåpen er derimot ikke-diskriminerende, og må tas av hele menneskeheten. Bruk av atomvåpen vil også skape store miljøskader og endre klimaet på jorden raskt og radikalt, noe som igjen vil ramme verdens fattigste hardest. Ikke-spredningsavtalen (NPT) fra 1968 undergraves av at ikke alle atomvåpenstater er tilsluttet.

Etter atomvåpensforbudsavtalen ble vedtatt i FN i 2017, anvender atomvåpenmaktene og NATO en argumentasjon der premisset i motstanden av atomvåpenforbudet, er at siden ikke alle atomvåpenstater vil signere, vil avtalen ikke bety noe. Denne problemstillingen er ikke ny, da den gjelder NPT, uten at atomvåpenstatene problematiserer dette.

Changemaker mener at:

- Norge må signere og ratifisere Atomvåpenforbudet, samt være en pådriver både i og utenfor NATO og oppfordre andre land til å gjøre det samme
- Norge må ta avstand og jobbe aktivt mot NATO-doktrinen om førstebruk av atomvåpen. Norge må også være en pådriver innenfor NATO for å redusere atomvåpens rolle i militære doktriner.
- Atomvåpen må avskaffes fullstendig på grunnlag avhumanitære og folkerettslige forpliktelser. Sikkerhetstrusselen atomvåpen skaper er høyere enn sikkerhetsgevinsten, og full atomnedrustning dermed også er en sikkerhetspolitisk nødvendighet.

2.7 Oljefondets investeringer i våpenindustrien

Statens pensjonsfond utland (SPU), mer kjent som Oljefondet, har investert i nesten halvparten av verdens 100 største våpenselskaper. Til sammen utgjorde disse investeringene i 2018 omkring 55 milliarder kroner og er fordelt på 42 selskaper. Flere av selskapene selger til aktive konfliktsoner. Regelverket for Oljefondets investeringer er ikke i nærheten av de kravene vi stiller for eget salg. Oljefondet har blant annet investert i Raytheon som blant annet har produsert bomber brukt til å begå krigsforbrytelser i Jemen.

Norge skal ikke tjene penger på krig og hvertfall ikke på menneskerettighetsverstinger og krigsforbrytere. Det finnes utallige eksempler fra selskap Oljefondet investerer i som beviser at uansett hvor trygg man tror eksporten er, kan man aldri være sikker nok. Derfor bør Oljefondet kategorisk trekke seg ut av all industri som produserer krigsmateriell.

Changemaker mener at:

- Oljefondet må trekke sine investeringer ut av våpenindustrien.

3 Gjeld

3.1 Innledning

Gjeld er et pengebeløp som en låntaker (debitor) er forpliktet til å betale tilbake til en långiver (kreditor). Å låne penger er et viktig virkemiddel for å finansiere utvikling i lav- og mellominntektsland. Likevel bruker mange lav- og mellominntektsland store deler av statsbudsjettet på å betale ned gamle lån, fremfor å gi befolkningen sin velferdstjenester. IMF melder i 2019 om at 32 av 67 lav- og mellominntektsland er i, eller er i stor fare for å havne i en gjeldskrise. Deler av gjelden stammer fra uansvarlige lån og burde i utgangspunktet ikke betales tilbake. Store gjeldsbyrder fører til at penger som burde blitt brukt på utvikling i stedet havner i lommene på kreditor, og kan også brukes som maktmiddel for å styre politikk i lav- og mellominntektsland. Derfor trengs det gode mekanismer for å takle gjeldskriser og tiltak for å hindre at nye kriser oppstår.

3.2 Illegitim gjeld og ansvarlig långivning

En av hovedårsakene til at lav- og mellominntektsland havner i gjeldskrise er uansvarlig långiving. Dette kan være illegitime lån, men kan også være lovlige lån som er gitt uten hensyn til landets økonomiske situasjon. Deler av gjelden lav- og mellominntektsland har er illegitim og stammer i mange tilfeller fra lån gitt til udemokratiske og undertrykkende regimer, diktaturer, og til prosjekter som ikke skaper utvikling. Selv om lånene er uansvarlige, kan kreditorland (långivere) kreve å få pengene tilbake fordi debitorland (låntagerland) ikke er beskyttet av internasjonal lovverk, i motsetning til hva debitorer er på nasjonalt nivå. Ved å anerkjenne gjeld som illegitim overfører man deler av ansvaret for gjeldskriser til kreditor.

Uansvarlig långiving er lån som ikke nødvendigvis er illegitime, men som blir gitt uten at gode analyser av landets enve til å håndtere økte gjeldsbyrder. Dette fører til at stater får enkel tilgang på lån som de ikke har mulighet til å betjene, og at kreditorer tjener penger på dette. IMF kjøper ofte ut debitorenes gjeld i slike situasjoner, og dermed er det lite risikofylt for kreditor å gi slike lån. Det er viktig å forhindre uansvarlig utlånspraksis, slik at utlån ikke fører til nye gjeldskriser eller illegitime gjeldsbyrder. Det trengs et bindende regelverk for ansvarlig utlån, som omfatter all utlånspraksis.

Store deler av den illegitime gjelden stater har til Norge ble slettet som følge av gjeldsrevisjonen i 2013, men det er fortsatt noen lån som ikke har blitt anerkjent som illegitime under revisjonen.

Changemaker mener at:

- Illegitim gjeld må slettes fullstendig og umiddelbart uten betingelser.
- Kreditorer selv må ta konsekvensene av sin uansvarlige utlånspolitikk. Changemaker støtter derfor betalingsnekt fra gjeldstyngede land på grunnlag av at gjelden er illegitim.

- All gjeld som er illegitim etter dagens standarder må slettes, og at Norge må jobbe for at andre kreditorland gjennomfører lignende gjeldsrevisjoner for å kartlegge og slette illegitim gjeld.
- UNCTADs retningslinjer for ansvarlig utlån og långiving må være minstestandarden for alle lands regelverk for utlån og långiving¹. Disse reglene også må gjelde for multilaterale utlånsinstitusjoner som Verdensbanken og IMF (Det Internasjonale Pengefondet)
- Alle typer utlån legges under retningslinjer for ansvarlig utlån; tradisjonell långiving så vel som eksportkreditter og kjøp av statsobligasjoner.

3.3. Gjeldshåndteringsmekanisme

Dagens komplekse gjeldssituasjon krever nye gjeldshåndtering-ordninger. Man trenger en gjeldshåndteringsmekanisme som ser på debitor-landets hele gjeldsbyrde, og holder både kreditor og debitor ansvarlige for uansvarlig långiving/låntaking. I FN har lav- og mellominntektsland tidligere jobbet for å få på plass en gjeldsslettemekanisme, mens rike land har arbeidet mot dette. Norge har ikke tatt stilling til en slik ordning og stemte avholdende til opprettelsen av en ny gjeldsslettemekanisme både i 2014 og 2015.

Changemaker mener at:

- Det må opprettes en internasjonal, åpen og uavhengig gjeldshåndteringsmekanisme som kan skape en rettferdig prosess der den skjeve maktbalansen mellom kreditor og debitor utjevnes.
- Norge må ta en aktiv og offensiv rolle i arbeidet for opprettelse av en ny gjeldshåndteringsmekanisme i FN. En slik prosess må se på hele gjelden til debitorlandet.
- Gjeldshåndteringsmekanismen må vurdere hvor mye gjeld som må slettes og hvordan den resterende gjelden kan betales tilbake uten å gå ut over for befolkningens grunnleggende rettigheter og behov og forhindre nye gjeldskriser

3.4 Gribbefond

Gribbefond er finansaktører som kjøper opp de fattigste og mest gjeldstyngede landenes gjeld, for så å saksøke landet og kreve hele det opprinnelige beløpet tilbakebetalt med renter. Land som Belgia og Storbritannia har innført lover som gjør det vanskeligere for gribbefond å kjøpe statsgjeld.

Changemaker mener at:

- Norge bør innføre lover mot at gribbefond kan kjøpe statsgjeld i lav- og mellominntektsland.
- Det må opprettes et internasjonalt regelverk som hindrer gribbefondenes opptreden

3.5 Demokrati og åpenhet i internasjonale finansinstitusjoner

De fleste tunge aktører på det internasjonale markedet for långivere, som IMF, Verdensbanken

og Parisklubben, er preget av mangel på demokrati. Her ser man en skjevfordeling av makt til rike land på bekostning av fattigere land. Verdensbanken og IMF fordeler makt basert på prinsippet om at de som bidrar med mest penger bestemmer. Verdensbanken og IMF har også lenge hatt en uskreven regel om at den ene av lederne skal velges av Europa, mens den andre skal velges av USA.

Changemaker mener at:

- IMF og Verdensbanken må demokratiseres. Det bør være et krav at en styrebeslutning både trenger flertall av stemmevekten og flertall blant medlemslandene for å bli vedtatt, såkalt "double majority". Dessuten må man øke antallet representanter fra utviklingsland i styrene til finansinstitusjonene slik utviklingsland kan få mer påvirkningskraft innad.
- Det er viktig at IMF og Verdensbankens ledere velges basert på meritter og ikke på bakgrunn 274 av rike lands preferanser.

3.6 Kondisjonaliteter

Ved utlån og gjeldslette stiller IMF og Verdensbanken krav, såkalte kondisjonaliteter, til debitorlandene. Disse innebærer ofte strukturelle og økonomiske betingelser, som innsyn i bruk av penger, men også politisk reform. Dette kan være økonomisk liberalisering eller tak på offentlige utgifter. Kondisjonaliteter til debitorland som trenger lån fører til lite reell medbestemmelsesrett for dem. På tross av Verdensbankens fokus på fattigdomsbekjempelse og godt styresett har flere rapporter vist at krav om privatisering av offentlige tjenester, liberalisering av handelsreguleringer og kutt i subsidier fortsatt forekommer. IMF har også gått utenfor sin opprinnelige rolle ved å involvere seg betydelig mer i utformingen av utviklingspolitikk i debitorland.

Changemaker mener at:

- IMF og Verdensbankens strenge betingelser og krav til lav- og mellominntektsland kan virke mot sin hensikt.
- IMF's rolle i lav- og mellominntektsland bør reduseres, og institusjonen bør konsentrere seg om sitt opprinnelige mandat med fokus på overvåking av medlemslands økonomiske situasjon og tilby kortsiktige lån for å stabilisere stater i fare for å bli rammet av økonomiske kriser.

3.7 Offentlig-privat samarbeid (OPS) og gjeld

Donorer og finansinstitusjoner som IMF og Verdensbanken har de siste årene fremmet private aktører for å finansiere utviklingsprosjekter i lav- og mellominntektsland, særlig innen infrastruktur. Investeringer som innebærer offentlig-privat samarbeid (OPS) (på engelsk Public-Private Partnerships), der staten inngår et samarbeid med en privat aktør for å få utført en tjeneste når staten selv ikke har råd, kan bidra til økte gjeldsbyrder i lav- og mellominntektsland. Ettersom staten tar på seg risikoen vil de kunne ende opp med store utgifter dersom OPS-prosjekter feiler. I en OPS er stater heller ikke påkrevd å føre utgifter i forbindelse med OPS-prosjekter. Dermed kan gjeld i praksis skjules for befolkningen og bidra til gjeldskrise.

Changemaker mener at:

- Utgifter fra OPS-prosjekter må føres på lands offisielle regnskap slik at gjeld ikke skjules.
- OPS ikke må brukes som en kondisjonalitet ved lån fra donorer og finansinstitusjoner. Lav- og mellominntektsland må selv få velge om de vil bruke OPS.

3.8 Klimafinansiering og gjeld

Klimafinansiering er en av forpliktelsene i Parisavtalen, og er økonomiske midler høyinntektsland gir til utviklingsland for å drive utslippskutt og tilpasning til klimaendringene. Rike land har større økonomiske ressurser, og historisk ansvar for klimaendringene, og dermed skal disse landene betale for det.

Under UNFCCC COP 25 ble det vedtatt hva som kan regnes som klimafinansiering, og det ble bestemt at lån er en av de tellende finansieringskildene. På samme tid er landene som i dag er mest preget av klimaendringer og ekstremvær, også i stor grad sammenfallende med stater som er i, eller på vei inn i en gjeldskrise. Dette betyr at mange stater i praksis ikke kan ta imot klimafinansiering dersom det blir gitt som lån.

Norge gir ikke klimafinansiering i form av lån. Derfor kan Norge være et foregangsland som setter denne problematikken på agendaen, og oppfordrer andre land til å begrense bruken av lån som klimafinansiering.

Changemaker mener:

- Klimafinansiering i form av lån må begrenses, og bare bør gis dersom det er på gode betingelser til stater som kan håndtere økte gjeldsbyrder. Land som i dag ikke klarer å følge opp sine låneforpliktelser må motta finansiering i form av rene bistandsmidler.
- Norge må jobbe internasjonalt for å sette problematikken på agendaen, samt oppfordre andre land til å begrense bruken av lån som klimafinansiering.

3.9 Statsobligasjoner

En statsobligasjon er en måte stater kan ta opp lån på. Obligasjoner fungerer ganske likt som et banklån, men forskjellen er at staten utsteder et verdipapir som privatpersoner og stater "kjøper" på et fritt marked. Det landet som utsteder obligasjonen vil få penger rett i statskassen uten betingelser, og de som kjøper obligasjonen vil få tilbake hele summen pluss renter over en gitt tidsperiode. Per 2014 eide oljefondet statsobligasjoner i 49 land, og i slutten av 2015 hadde fondet utestående lån gjennom disse investeringene på ca 1500 milliarder norske kroner. Dette utgjør ca 20% av fondets totale investeringer. I motsetning til resten av Oljefondet er ikke disse investeringene underlagt noen etiske retningslinjer, og begrenses kun til at Norge ikke skal investere i land som er underlagt internasjonale sanksjoner som Norge støtter opp under. Man har derfor ikke mulighet til å sikre seg mot at pengene går til illegitime formål. Dette er

problematisk når Norge investerer i land som er involvert i krig, væpnede konflikter eller der myndighetene er ansvarlige for grove menneskerettighetsbrudd

Også i norske kommuner er det stor mangel på retningslinjer for investeringer i statsobligasjoner. Pensjonskasser eller fond kommunen sparer i kan investere i utenlandske statsobligasjoner, og norske kommuners sparepenger kan dermed ende opp i statskassen i illegitime regimer.

Changemaker mener at:

- Oljefondet og norske kommuner skal opprette etiske retningslinjer for sine investeringer i statsobligasjoner. UNCTADs retningslinjer for ansvarlig lovgiving bør være et minstekrav.

4 Global helse

4.1 Innledning

En grunnleggende årsak til at mange mennesker forblir fattige er helsesituasjonen deres. Helse er et primærbehov som ligger til grunn for å kunne leve et godt liv, men urettferdige strukturer hindrer mennesker fra å få oppfylt retten til god helse. Globale helseutfordringer er sammensatte, og det er derfor viktig å se helhetlig på helsesystemene i verden. En helhetlig tilnærming til helsetjenester innebærer at man sikrer alle mennesker tilgang til medisiner, helsetjenester og rent vann og tilfredsstillende sanitære forhold. I tillegg er det viktig å anerkjenne at psykisk og fysisk helse må likestilles i en helhetlig tilnærming til global helse.

4.2 Psykisk helse

I følge WHO lever minst hvert tiende menneske i verden med en psykisk lidelse, og tre av fire mennesker som er i faresonen for å utvikle en psykisk lidelse bor i lav- og mellominntektsland¹. Psykiske helseplager oppstår ofte som en konsekvens av traumatiske opplevelser, som for eksempel naturkatastrofer, krig, fattigdom og overgrep. World Economic Forum peker på at dårlig psykisk helse er en årsak til fattigdom og et stort hinder for økonomisk utvikling i mange land. Psykiske helseplager fører i tillegg til lavere livskvalitet, kortere levealder, økt rusmisbruk og flere fysiske helseplager. NORADs rapport om psykisk helse fra 2014 peker blant annet på viktigheten av å integrere psykisk helse i et helhetlig helsearbeid².

Changemaker mener at:

- Norge må sikre at psykisk helse integreres som en naturlig del av alt helsearbeid som Norge driver og støtter internasjonalt. Dette innebærer å bekjempe stigmatisering og å sikre informasjonsspredning, forebygging og tilgang til behandling. Norge bør jobbe aktivt for å følge opp WHO's handlingsplan for psykisk helse for perioden 2013-2020³.
- Psykisk helse må inkluderes i humanitær hjelp

4.3 Rettigheter

Artikkel 12 i FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK) sikrer alle mennesker rett til høyest oppnåelige helsestandard. Denne har Norge signert, men Norge har ikke signert tilleggsprotokollen, "The Optional Protocol", som sikrer en klagemekanisme dersom rettighetene i ØSK-konvensjonen blir brutt.

Changemaker mener at:

- Alle mennesker skal få oppfylt sin rett til høyest oppnåelige helsestandard uavhengig av sosialt og biologisk kjønn, alder, seksualitet, etnisitet, kultur, religion og funksjonsevne
- Norge må være bevisst sitt ansvar for å fremme menneskerettigheter, og gå foran som et foregangsland ved å signere og ratifisere tilleggsprotokollen.

4.3.1 Vann og sanitær

I 2010 ble retten til rent vann formelt anerkjent under ØSK-konvensjonen⁴. Tilgang på rent vann og gode sanitærforhold er helt essensielt for god helse og økonomisk utvikling⁵. Ifølge FN mangler ca 844 millioner mennesker tilgang til rent vann, og 2,1 milliard mennesker mangler tilgang til tilfredstillende sanitære forhold i 2017⁶. Flere millioner mennesker dør av vannbårne sykdommer, og mange av disse er barn under fem år i lav- og mellominntektsland. Diaresykdommer og andre vannbårne sykdommer kan reduseres ved hjelp av tilgang til rent vann, gode sanitærforhold og god hygiene⁷

Changemaker mener at:

- Alle mennesker, uansett sosialt kjønn, skal ha lik tilgang til rent vann og trygge sanitærforhold for å unngå infeksjoner og sykdom, overgrep og fare og ekskludering fra arbeid og utdanning.
- Retten til vann vil styrkes gjennom ratifisering av tilleggsprotokollen i ØSK-konvensjonen.

4.3.1 Privatisering av vann

WTO fremmer gjennom General Agreement on Trade in Services (GATS-avtalen) privatisering av vann som en løsning for effektivisering av tilgangen til rent drikkevann for mennesker verden over. Dette gjør også Verdensbanken gjennom "Private Participation in Infrastructure" (PPI) og "Public-Private Infrastructure Advisory Facility" (PPIAF). Privatisering av offentlige tjenester har ofte vært stilt som en betingelse av aktører som International Monetary Fund (IMF) og Verdensbanken når de tilbyr lån og gjeldslette til lav og mellominntektsland. I realiteten fører privatisering til at fattig befolkning i lav- og mellominntektsland mister tilgang til vann fordi utgiftene kan bli svært høye⁸. Privatisering av vann muliggjør at multinasjonale selskaper kan kjøpe bruksrett på vannressurser. Dette avskjærer lokalbefolkningen fra deres lokale drikkevannsressurser, og muliggjør rovdrift på grunnvannsressurser og forurensning av innsjøer og elver i lav- og mellominntektsland. Oljefondet eier aksjer for milliarder av kroner i selskaper som utnytter vannressurser i lav- og mellominntektsland.

Changemaker mener at:

- Oljefondet må trekke ut investeringene sine fra selskaper som utnytter privatiserte vannressurser i lav- og mellominntektsland.
- Vann skal ikke være en handelsvare på en måte som gjør at fattig befolkning i lav- og mellominntektsland mister tilgang til vann

4.3.2 Seksuelle og reproduktive helserettigheter

Ivaretagelse av menneskers seksuelle og reproduktive helse og rettigheter (SRHR) er en forutsetning for utvikling og bekjempelse av fattigdom i verden og for kvinners og menns deltakelse og likeverd i samfunnet. Framgangen til bedre seksuell og reproduktiv helse trues av fattigdom, mangel på informasjon, humanitære kriser, og religiøse aktører som aktivt motarbeider seksuelle rettigheter. I lav- og mellominntektsland anslår man at svangerskap, fødsel og abort er den største dødsårsaken blant unge jenter mellom 15 og 19 år⁹. I følge tall fra WHO dør det hvert år 47 000 kvinner og jenter som følge av aborter under utrygge forhold og det er trolig store mørketall¹⁰. Abort er forbundet med skam, og mange steder er abort ulovlig og til og med straffbart. Et forbud mot abort gjør ikke at det blir utført færre aborter, men at flere utsettes for fare som følge av utrygge og usanitære forhold. Lovlige aborter er første steg mot å redusere skader og dødsfall.

Et viktig tiltak for å forhindre utrygge aborter er muligheten for familieplanlegging. Familieplanlegging fører også til reduserte aborttall og begrenser antallet farlige aborter. Ifølge FNs befolkningsfond mangler 214 millioner kvinner og jenter i lav- og mellominntektsland tilgang til trygge og effektive prevensjonsmidler, selv om de ønsker det¹¹. 30 prosent av mødredødeligheten i verden kunne vært forebygget hvis kvinner hadde universell tilgang til familieplanlegging. Komplikasjoner i forbindelse med graviditet og fødsel er hovedårsaken til dødsfall blant kvinner i fruktbar alder. Av maternelle dødsfall, skjer 99 % i lav- og mellominntektsland¹². De aller fleste av disse dødsfallene skjer fordi fattige kvinner mangler reell tilgang til kvalifisert helsepersonell, enten fordi tilbudet ikke finnes eller fordi kvinnene ikke har råd til å betale for tjenestene.

Changemaker mener at:

- Norge må fortsette å kjempe for menneskers seksuelle og reproduktive helse og rettigheter.
- Norge må kjempe for at abort blir lovlig, tilgjengelig og trygt globalt. Det forventes at Norge fremmer slike tiltak i internasjonale fora.
- Norge må kjempe for at menstruasjon ikke er et hinder for deltakelse i samfunnet og en årsak til diskriminering.
- Norge må jobbe for å sikre fokus og ressurser til innovative løsninger og helhetlige helsesystemer som kan forbedre mødre- og barnehelsen, og bidra til bærekraftsmålet om å redusere global svangerskapsrelatert dødelighet¹³
- Norge skal arbeide internasjonalt for at seksualundervisning, prevensjon og familieplanlegging blir universelt.

- Ungdom bør prioriteres og gis styrket mulighet til å ivareta egen helse og til å bidra som aktive aktører i samfunnet.
- Norge må være en politisk og økonomisk pådriver for å fremme grunnleggende helserettigheter
- Kunnskap om seksuelle og reproduktive rettigheter gjennom seksualundervisning er viktig for å muliggjøre familieplanlegging.

4.4 Tilgang til medisiner

Nødvendige legemidler er medisiner som tilfredsstillende prioriterer helsebehov i en befolkning. Ifølge WHO mangler nesten to milliarder av verdens befolkning tilgang til nødvendige medisiner¹⁴. To viktige årsaker til at mennesker ikke har tilgang til nødvendige medisiner er at de er for dyre eller at de ikke finnes

4.4.1 Patenter

Høye medisinpriser opprettholdes blant annet av at mange legemidler er patenterte. Patenter sikrer produsentene enerett på produksjon av medikamenter i 20 år gjennom The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) i WTO¹⁵. I patentperioden kan legemiddelselskaper sette den prisen de vil. Legemiddelselskapene kan utvide patentene ved små endringer av medisinen. Dette kalles *evergreening*. I TRIPS-avtalen finnes det en unntaksbestemmelse om tvangslisensiering dersom et land er i en krisesituasjon, men denne har vist seg å være vanskelig å benytte seg av. For mer informasjon om patenter og TRIPS-avtalen, se kapittel 5.5.

Patentsystemet medfører også at medisinsk forskning hovedsakelig blir rettet mot et rikt marked, fordi systemet tillater at legemiddelselskapene setter høye priser. Det gjør at selskapene i mindre grad fokuserer på å utvikle medisiner mot sykdommer som i hovedsak rammer fattige mennesker. Disse sykdommene blir omtalt som neglisjerte sykdommer¹⁶. Antimikrobiell resistens mot både neglisjerte sykdommer og andre infeksjonssykdommer er et økende problem globalt, der sykdomsfremkallende mikrober blir resistente mot medisiner som tidligere har vært effektive. Dette fører til redusert mulighet for å forebygge og behandle infeksjonssykdommer, og at komplekse prosedyrer som kirurgi og cellegift kan bli livsfarlig¹⁷

Changemaker mener at:

- Det er viktig å se på alternative finansieringsmodeller til dagens system, som både fungerer som insentiv til å forske på medisiner mot neglisjerte sykdommer og øker tilgangen til medisiner for alle.
- Norge må arbeide aktivt for en reforhandling av TRIPS-avtalen som styrker unntaksbestemmelser som bidrar til å øke tilgang på nødvendige medisiner.

4.4.2 Etisk lisensiering

Medisinsk forskning i Norge skjer hovedsakelig ved universiteter og andre institusjoner finansiert gjennom offentlige midler. Legemiddelselskaper kan kjøpe lisens på den patenterte forskningen, som ofte brukes videre til utvikling av medisiner. Det er derfor behov for et rammeverk som kan sikre at universitetene stiller krav til legemiddelselskaper om at lisenser kjøpt fra norske universiteter skal være tilgjengelige for generiske produksjon, noe som kan øke tilgangen til medisiner i lav- og mellominntektsland. Et felles rammeverk kan også sikre at skattefinansiert forskning brukes til å sikre fellesskapets interesser. For mer informasjon, se rapport om etisk lisensiering av medisinsk forskning¹⁸.

Changemaker mener at:

- Norske universiteter som driver med medisinsk forskning må ferdigstille og implementere rammeverk for salg av lisenser. Et slikt rammeverk for salg av lisenser må offentliggjøres.

4.4.3 Investeringer og tilgang til medisiner

Oljefondet er i investert i noen av verdens største legemiddelselskaper. En av Oljefondets største investeringer er legemiddelselskapet Novartis¹⁹. I perioden 2006-2013 forsøkte Novartis å saksøke den indiske staten om spørsmål knyttet til patentrettigheter i et forsøk på å forhindre India i å produsere billigere kopimedisiner.

Changemaker mener at:

- Oljefondet må trekke ut investeringene sine fra legemiddelselskap som setter profitt over menneskeliv og tilgang til medisin.
- Etikkrådet i oljefondet må utarbeide klare etiske retningslinjer for investeringer i legemiddelselskap.

4.5 Smittsomme sykdommer

De siste årene har det skjedd stor fremgang i å bekjempe smittsomme sykdommer på verdensbasis. Viktige årsaker til at smitte oppstår er mangel på rent vann, dårlig hygiene og sanitærforhold. Økt tilgang til informasjon, medikamentell behandling og redusert stigma har ført til en stor nedgang i antall smittetilfeller. Likevel rammes fortsatt svært mange mennesker i lav- og mellominntektsland av livstruende infeksjonssykdommer, deriblant neglisjerte sykdommer. Ifølge tall fra Norad²⁰ lever 1,4 milliarder mennesker med neglisjerte tropiske sykdommer, og det er antagelig store mørketall.

Changemaker mener at:

- Norge må jobbe aktivt for å oppnå FNs bærekraftsmål delmål 3.3 om å stoppe spredningen av
- AIDS, malaria, tuberkulose og neglisjerte tropiske sykdommer samt bekjempe hepatitt, vannbårne- og andre smittsomme sykdommer innen 2030.
- Norske universiteter må styrke forskningen på medisiner og vaksiner mot neglisjerte

tropiske sykdommer.

4.6 Kjønnbasert vold

Kjønnbasert vold er alle typer vold som skjer på bakgrunn av sosialt bestemte kjønnsforskjeller²¹. Dominerende sosiale, kulturelle og religiøse normer og praksiser er viktige årsaker til kjønnbasert vold i mange samfunn og kan ramme mennesker uansett seksualitet og kjønnsidentitet. Konsekvenser av kjønnbasert vold har store innvirkninger på individers livskvalitet som for eksempel mangel på utdanning, ekskludering fra arbeidslivet, seksuelt overførbare sykdommer, traumeprosedyrer og psykiske helseplager. Disse konsekvensene hindrer sosial og økonomisk utvikling i land som er hardt rammet av kjønnbasert vold.

Kjønnbasert vold rammer en av tre kvinner verden over. I følge Verdensbanken har ni av ti land diskriminerende lovverk som begrenser kvinners deltagelse i samfunnet og innsnevrer deres rettigheter²². I mange land mangler kvinner økonomiske rettigheter som hindrer dem fra å tilegne seg arbeid og eiendom, som kan ha alvorlige konsekvenser for deres helse. FNs resolusjon 1325 om kvinner, fred og sikkerhet kom i år 2000, og siden har det kommet seks sikkerhetsresolusjoner om kjønnbasert vold²³. Flere av disse omhandler kvinners stilling i krig- og konfliktsituasjoner, og særlig sårbarhet for seksualisert vold som våpen i krig. I Norge har implementeringen av 1325 resultert i fire handlingsplaner; den siste fra 2019²⁴.

Changemaker mener at:

- Kjønnsperspektivet må styrkes i utviklingspolitikken.
- Norge må iverksette handlingsplanen fra 2019, og sikre finansiering av denne.
- Norge skal jobbe internasjonalt for å få på plass kontrollmekanismer og straffeforfølgelse for forbrytelser knyttet til kjønnbasert vold.
- Norge må gå gjennom hvilke tropper de støtter; dette gjelder også militære tropper som bidrar til FN-styrkene i land som er rammet av krig og konflikt.

5 Handel

5.1 Innledning

Internasjonal handel kan være et av de mest effektive hjelpemidlene lav- og mellominntektsland kan bruke for å jobbe seg ut av fattigdom.. Slik det fungerer i dag er det globale handelssystemet urettferdig fordi høyinntektsland sitter med stor makt. Det skaper en skjev fordeling av verdens ressurser, hindrer utvikling og undertrykker verdens fattige. Changemaker mener at et rettferdig og utviklingsfremmende internasjonalt handelssystem må være underordnet FN-pakten og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter og FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. I arbeidet med å gjøre handel rettferdig er det nødvendig å ha en internasjonal organisasjon som regulerer handel på tvers av landegrensene. Dette arbeidet må være åpent og demokratisk for at rettferdighet, og ikke makt, skal definere handelspolitikken. Changemakers mål er derfor å skape et rettferdig handelssystem gjennom strukturelle endringer, der lav- og mellominntektslandenes interesser ivaretas.

5.2 Verdens handelsorganisasjon (WTO) – Multilaterale avtaler

Et viktig mål for WTO-forhandlingene er å få til et rettferdig og regulert handelssystem som skal styrke økonomien til alle medlemslandene. WTO er organisert annerledes enn andre internasjonale organisasjoner. Prinsippet om likhet preger maktbalansen og avtaleverket, ved at hvert medlemsland har vetorett, som i praksis vil si at alle land må være enige før en avtale vedtas.

WTOs tvisteløsningsmekanisme (Dispute Settlement Body - DSB) skal sikre at alle medlemslandene etterlever avtalene, og dersom det er uenighet mellom to eller flere parter vil det kunne klages inn for og løses av domstolen. I enkelte tilfeller der avtaler blir brutt tillater DSB sanksjoner¹

Changemaker mener at:

- Norge må jobbe for at forhandlinger om handelsavtaler foregår multilateralt i åpne forum. Dette er nødvendig for at ikke bilaterale avtaler skal bli brukt for å presse gjennom ytterligere liberaliseringskrav i WTO.
- Norge må arbeide for en WTO-avtale som sikrer at all handel gjennomføres med etiske retningslinjer som tar hensyn til arbeidernes rettigheter, arbeidsforhold, levelønn og miljø.
- WTO må kontinuerlig jobbe for å skape rettferdige globale handelsregler som støtter opp om lav- og mellominntektslands interesser. Dette inkluderer å prioritere forhandlinger på tema som er viktige for utvikling, og ikke la tema fra Doha-forhandlingene tilsidesettes til fordel for høyinntektslands interesser.
- Norge må jobbe for at arbeidsplanen for Doha-runden setter utvikling som førsteprioritet. Det må i større grad tas hensyn til lav- og mellominntektsland, ikke bare de minst utviklede landene (MUL).
- Norge må presse fram mer åpenhet rundt prosessene i WTO. Bruk av små, ekskluderende fora for å få fortgang i WTOs prosesser er negativt ettersom landene utenfor foraene ikke får sine interesser hørt.
- Lav- og mellominntektsland sine sanksjonsmuligheter må styrkes.
- Internasjonal handel må la utslippshensyn trumfe frihandelshensyn for å imøtekomme klimakrisen

5.3 Subsidier og markedsadgang

Mange land beskytter egen matproduksjon fra utenlandsk konkurranse for å opprettholde jordbruket og sikre befolkningens tilgang på mat. Slik beskyttelse gis ofte som subsidier og er svært omdiskutert i WTO. En midlertidig løsning, i form av en fredsklausul, gir enkelte land mulighet til å subsidiere via matsikkerhetsprogrammer uten å bli straffet². Land som ikke hadde slike programmer da fredsklausulen ble inngått i 2013, får derimot ikke lov til å opprette slike programmer. Samtidig driver mange av verdens høyinntektsland med produksjonsdrivende

subsidier som fører til et ressursbruk som ikke er bærekraftig, overproduksjon og landran. Norsk jordbruk støttes i dag i stor grad med produksjonsdrivende subsidier³

Changemaker mener at:

- Norge må erstatte produksjonsdrivende subsidier med virkemidler som fremmer bærekraftig ressursbruk, samt jobbe for en WTO-avtale som gjør det samme.
- Lav- og mellominntektsland må få økt markedsadgang, også for landbruksvarer.
- Subsidier som fører til dumping i lav- og mellominntektsland må forbys.
- Matsuverenitet skal gjelde som prinsipp for alle land. Alle skal ha rett til å gjennomføre de tiltak som er nødvendige for å beskytte egen befolknings tilgang på mat. Slike tiltak kan være toll og straffetoll på høyinntektslands jordbruksprodukter, eller importsubsidiering av produkter fra lav- og mellominntektsland.

5.4 Non-Agricultural Market Access (NAMA)

5.4.1 Handel med industrivarer

Industrivarer, inkludert fisk, utgjør nesten 90% av alle eksporterte varer i verden, og har stor betydning for verdenshandelen⁴. Historisk sett har de fleste landene i verden hatt høy beskyttelse av sin økonomi mens de har bygget opp sin industri. Med de pågående NAMA-forhandlingene, hvor hovedmålet er mest mulig liberalisering og reduksjon av tollsatser, kan lav- og mellominntektsland miste denne muligheten.

Changemaker mener at:

- Norge ikke skal kreve betydelige tollkutt i lav- og mellominntektsland gjennom NAMA-forhandlingene. Lav- og mellominntektsland må få kunne bruke toll og andre økonomiske virkemidler for å bygge egen levedyktig industri.
- Ved utvikling av ny industri i lav- og mellominntektsland må landene ha mulighet til å prioritere hensyn til utvikling og klima over liberalisert handel og patentvern.

5.4.2 Fiskeriforhandlinger

Norge har sterke interesser i fiskeriforhandlinger for å sikre gode eksportvilkår for norsk fisk. Det pågår forhandlinger i WTO om et forbud mot en del fiskerisubsidier, spesielt subsidier som gir negative effekter i form av å støtte ulovlig fiske eller fører til overfiske. I utgangspunktet er slike forhandlinger positive, men det er viktig å være oppmerksom på eventuelle negative bivirkninger.

Changemaker mener at:

- Norges offensive interesser ikke kan gå på bekostning av små, og lavinntektslands muligheter til å bevare og utvikle sitt småskalafiske som mange steder er viktig for matsikkerheten

5.5 Handel med tjenester

Tilgang til rent vann, retten til utdanning og adgang til helsetjenester er grunnleggende menneskerettigheter, og skal aldri underordnes handelshensyn. GATS (General Agreement on Trade in Services) er avtalen om handel med tjenester i WTO. Hvis man gjennom GATS åpner grensene for utenlandsk konkurranse, forplikter man seg til å holde de åpne for all fremtid. Enkelte sider ved GATS fører til at lav- og mellominntektsland mister muligheten til å bruke flere av de virkemidlene som høyinntektsland har brukt for å sikre utvikling i sine samfunn. Norge har tidligere også vært med på å forhandle om handel med tjenester gjennom TiSA-avtalen, men disse forhandlingene er satt på vent. Avtalen har flere problematiske aspekter, blant annet stort hemmelighold, demokratisk underskudd og de såkalte "frys-" og "skralle-"klausulene som hindrer land i å reversere avregulering og konkurranseutsetting.

Changemaker mener at:

- Land må ha rett til å regulere konkurransen i tjenestesektoren. Norske offensive handelsinteresser må ikke gå på bekostning av lav- og mellominntektslands politiske handlingsrom.
- Kravet om irreversibilitet i GATS må dempes, ved for eksempel å innføre en tidsbegrensning, slik at makten over grunnleggende rettigheter og reguleringsmekanismer ikke blir fratatt folket og fremtidige folkevalgte myndigheter.
- "Frys-" og "skralle-"klausuler kan ikke være en del av fremtidige avtaler om tjenestehandel.
- TiSA-forhandlingene, og eventuelle andre fremtidige forhandlinger om bi-og plurilaterale handelsavtaler, må holdes åpne for offentligheten og ikke brukes for å undergrave forhandlingene i WTO

5.6 E-handel

De siste årene har e-handel, eller e-kommers, blitt en stadig viktigere del av økonomien, særlig i høy- og mellominntektsland. Flere WTO-land, inkludert Norge, ønsker nå å utarbeide en avtale om e-handel. E-handel kan gi små produsenter muligheter til å komme i direkte kontakt med kunder, samt kutte distributører og andre mellommenn. Samtidig byr det på utfordringer relatert til personvern og regulering, i tillegg til at omtrent halvparten av verdens befolkning mangler tilgang til internett⁵

Changemaker mener at:

- Norge ikke skal la forhandlinger om e-handel gå på bekostning av pågående forhandlinger om saker som er viktige for utviklingsland.
- Norge skal jobbe for å sikre at også lav- og mellominntektsland skal kunne ta i bruk virkemidler for å beskytte personvernet til deres innbyggere.
- Det må arbeides for at også produsenter i lav- og mellominntektsland skal kunne ta del i e-handel.

5.6 Patenter

Teknologi og kunnskap er sentralt i utvikling. Derfor må arbeidet med intellektuelle eiendomsrettigheter handle om å lage et rammeverk som har til hensikt å øke tilgangen på kunnskap, og tilrettelegge for at kunnskapen kan bli brukt. Teknologioverføring er en viktig faktor i kampen mot fattigdom. I dag er The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)-avtalen under WTO den viktigste enkeltavtalen i det internasjonale patentregimet. Et problem med TRIPS-avtalen er at den i tillegg til å gi en minimumsbeskyttelse av oppfinnelsen på 20 år, også gir muligheter for fornyelse av patentet, selv når det ikke foreligger noe merkbar forbedring i innovasjonen. Dette kalles "evergreening". Denne praksisen begrenser folks tilgang på medisiner og fører til mindre reell innovasjon. I tillegg kan selskaper ta patent på prosesser og bruksområder som har eksistert i mange tusen år, for eksempel metoder brukt av urbefolkning, og som selskapet derfor ikke har oppfunnet selv.

TRIPS+-bestemmelser er bestemmelser i bi- og plurilaterale avtaler som går lengre enn TRIPS-avtalen. Dette inkluderer for eksempel muligheten til å patentere planter og dyr, eller lengre patentperioder. Dette kan føre til en stor økonomisk belastning for bønder ved at de må betale avgift på de patenterte plantene/metodene som de ofte har brukt i generasjoner⁶

Changemaker mener at:

- Det internasjonale patentregelverket må sikre teknologioverføring og insentiver til forskning som bidrar til utvikling i lav- og mellominntektsland, uten at de skal betale for dette. Changemaker mener derfor at TRIPS-avtalen ikke bør gjelde for de minst utviklede landene (MUL).
- Grunnleggende menneskerettigheter må settes høyere enn patentrettigheter, og patenttiden gjøres kortere. Dette vil kunne være et kompromiss mellom selskapers muligheter til å tjene penger og fattige folks mulighet til å skaffe seg den patenterte kunnskapen.
- TRIPS-avtalen kun skal kunne tillate å ta patenter på nye oppfinnelser.
- TRIPS-avtalen bør harmoniseres med konvensjonen om biologisk mangfold, slik at grupper som sitter på tradisjonell kunnskap sikres deler av overskuddet når denne kunnskapen benyttes kommersielt.
- Det må bli mye enklere for land å ta i bruk unntaksbestemmelsen om tvangslisens og parallellimport for lav- og mellominntektsland. TRIPS-avtalen må garantere at alle mennesker får tilgang på medisiner, og begrepet nasjonal krisesituasjon må også dekke behov for tilpasning til klimaendringer.
- Norge må utøve press for gjennomføringen av en evaluering og eventuell reforhandling av TRIPS-avtalen.
- TRIPS-avtalen bør inneholde en maksimumsstandard for beskyttelse av patenter i det enkelte land i stedet for en minimumsstandard, blant annet slik at mulighetene for evergreening begrenses.
- Norge ikke kan la sine bi- eller plurilaterale avtaler med lav- og mellominntektsland

inneholde en strengere patentlovgivning enn TRIPS-avtalen.

- Det ikke skal gå an å ta patent på planter og dyr.

5.7 Bilaterale handelsavtaler

En bilateral handelsavtale er en avtale mellom to land. Når det er stor økonomisk ulikhet mellom partene, kan parten med mindre økonomisk makt presses inn i ufordelaktige avtaler. Dette kan gå på bekostning av for eksempel arbeiderrettigheter eller det politiske handlingsrommet til lav- og mellominntektsland.

Changemaker mener at:

- Norge skal jobbe for å fremme multilaterale handelsavtaler, som ivaretar utviklingslands interesser og begrenser skjeve maktforhold.
- Dersom Norge inngår bilaterale handelsavtaler, må de ta sterkt i betraktning lav- og mellominntektslands interesser, og sørge for at deres politiske handlingsrom blir bevart.
- Norske myndigheter må foreta en konsekvensutredning og en bred høringsrunde i forbindelse med enhver bilateral handelsavtale. I denne prosessen må også sivilsamfunnsgrupper fra avtalepartnerens land ha tilgang.
- Det må bli et større fokus på arbeiderrettigheter i de bilaterale avtalene Norge eventuelt inngår i framtiden

5.8 Merkeordninger for rettferdig handel

Det finnes sertifiserings- og merkeordninger som merker varer som etisk og rettferdig produsert. Det stilles visse krav for å være en del av disse ordningene, for eksempel anstendig lønn til arbeiderne og trygge arbeidsforhold. Det er viktig å se begrensningene i slike merkeordninger, og at de alene ikke kan forandre handelssystemet. Likevel kan disse ordningene bidra til bevisstgjøring og aktive valg hos forbrukere. Dette kan igjen påvirke konvensjonelle markedsaktører til å produsere mer etisk.

Changemaker mener at:

- Sertifiserings- og merkeordninger er et viktig handlingsalternativ som kan bidra til at fattige arbeideres vilkår forbedres.

5.9 Bedrifiers samfunnsansvar

Næringslivet har stor påvirkning på samfunn og miljøer de opererer i. Derfor er det nødvendig at bedrifter tar ansvar for å sikre menneskerettigheter og gode arbeidsvilkår, samt ivareta miljøet i disse områdene

Changemaker mener at:

- Selskapene må gis et ansvar som går utover den rent økonomiske selvinteressen, og sørge for at FN's menneskerettigheter, barnekonvensjonen, ILOs kjernekonvensjoner og nasjonal lovgivning blir holdt. Dette må sikres i et juridisk bindende regelverk.

- Norge skal bidra konstruktivt i de pågående forhandlingene i FN for å sikre en internasjonal juridisk bindende traktat som ansvarliggjør multinasjonale selskaper som bryter menneskerettighetene.
- Norge skal stemme for en bindende traktat i FN, forbeholdt at avtalen inneholder tilsvarende strenge krav som UNGPs (United Nation's Guiding Principles on Business and Human Rights).
- Det må føres strengere kontroll ved bruk av underleverandører i utviklingsland som norske selskap benytter. Bedrifter må utføre aktsomhetsvurdering som sikrer at underleverandører ikke bryter med etiske retningslinjer.
- Norge må vedta en aktsomhetslov som krever at norske bedrifter, inkludert datterselskaper og leverandører, som opererer i utlandet vurderer og håndterer risikoen for at menneskerettigheter blir brutt og miljøet ødelegges.
- Norske bedrifter er ansvarlige for at de og deres leverandører utbetaler minstelønn til og legger til rette for fagorganisering av sine arbeidere.

5.10 Investeringer i Lav- og Mellominntektsland

Utenlandske direkteinvesteringer (FDI) er investeringer gjort av selskap i andre land enn sitt eget. FDI gir utviklingsland tilgang på kapital, skaper arbeidsplasser og kan ha positive ringvirkninger gjennom for eksempel teknologioverføring. Det internasjonale regelverket på investeringer er regulert gjennom WTO-avtalen Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMs) og såkalte bilaterale investeringsavtaler (BITs), i tillegg til diverse handelsavtaler. Hensikten med disse avtalene er å gi investorer større beskyttelse slik at de er mer villige til å investere i andre land. Problemet er at de også begrenser mulighetene land har til å regulere økonomien sin. TRIMs-avtalen forbyr land å stille visse krav til investorer, for eksempel krav om lokalt innhold. BITs er avtaler mellom to land og går ofte mye lengre enn TRIMs. Disse avtalene er langt fra tilstrekkelige for å sikre gode investeringer, og kan også forhindre at investeringer gir positive ringvirkninger.

Changemaker mener at:

- Det er viktigere å fokusere på gode rammeverk og reguleringer for FDI enn på hvor mye som investeres. Om en investering er god eller dårlig avhenger også av type investering og hvilke sektorer det investeres i.
- Norge skal jobbe aktivt for å få på plass juridisk bindende internasjonale retningslinjer for investorplikter og bærekraftige investeringer.
- Norge bør ikke inngå investeringsavtaler med lav- og mellominntektsland, da lignende avtaler tidligere har blitt avvist av slike land.
- Norge må jobbe aktivt for at lav- og mellominntektsland skal få anvende de nødvendige virkemidlene for å sikre eierskap til egne ressurser, både i forbindelse med multi- og bilaterale investeringsavtaler.
- Norge må konsekvensutrede BITs før de skal debatteres i Stortinget.

5.11 Oljefondets investeringer

Oljefondet er verdens største statlig eide fond. Hvordan dette investeres har konsekvenser for bærekraft og menneskeliv over hele verden. Oljefondet har som formål å tjene penger til fremtidige generasjoner og en forpliktelse til å tjene pengene på etisk vis. Idag kommer Etikkrådet med råd til Norges Bank om observasjon eller utelukkelse av selskaper de mener ikke handler i overensstemmelse med bankens retningslinjer. Norges Bank har igjen vetorett på hvilke selskaper Oljefondet skal trekke seg ut av.

Changemaker mener at:

- Profitt ikke skal veie tyngre enn de etiske forpliktelsene til oljefondet.
- Siden Norges Bank har som mål å maksimere profitt fra fondet, og samtidig sitter med vetorett om utelukkelse, er det en fare for at hensyn til avkastning går foran etiske hensyn. Derfor er det viktig at Etikkrådet kan gjøre uavhengige vurderinger av de etiske forpliktelsene. På denne måten vil man kunne unngå potensielle interessekonflikter. Slik vil etikken få den plassen den skal ha.
- Det er viktig at Norges Bank har en åpen og effektiv prosess i vurderingen av uttrekk fra selskaper. For å sikre dette, og for å fange opp de bruddene som den etiske forvaltningen i dag ikke har kapasitet til å adressere, må det bevilges økte ressurser til det etiske arbeidet i Oljefondet. Dette kan komme i form av flere ansatte i Etikkrådet og i Etikkrådets sekretariat.
- Det er viktig å sikre tilstrekkelig åpenhet rundt bankens rapporteringsmekanismer for ansvarlig forvaltningsvirksomhet. Økte ressurser til styrking av det ansvarlige eierskapsarbeidet hos Norges Bank Investment Management (NBIM) kan sikre dette.

5.11.1 Investor-stat-tvisteløsningsmekanismer (ISDS)

Investor-stat-tvisteløsningsmekanismer (ISDS) er en tvisteløsningsordning i handels- og investeringsavtaler som gir investorer mulighet til å kreve kompensasjon fra staten de opererer i dersom staten har overtrådt en standard i avtalen. Norge inkluderer ISDS i modellavtalen for BITs⁷. Statene ønsker ikke å få slike søksmål mot seg da kostnadene er store og utfallene ofte er usikre ettersom man ikke baserer dommen på tidligere rettspraksis, hvilket igjen kan føre til at staten begrenser innføring av miljøvennlige eller sosiale tiltak senere. Det finnes heller ikke ankemulighet, og det er kun investor/selskap som kan kreve kompensasjon fra staten, ikke motsatt.

Changemaker mener at:

- Norge ikke må inkludere ISDS i eventuelle nye BITs eller andre handels- og investeringsavtaler.
- Det bør settes et krav om å uttømme nasjonale rettsmidler før det eventuelt kan tas videre til det internasjonale tribunalet.
- ISDS ikke skal gå på bekostning av lands muligheter til å innføre reguleringer som beskytter arbeidsrettigheter, miljø og klima eller menneskerettigheter.

6 Kapitalflukt

6.1 Innledning

Multinasjonale selskaper unndrar enorme summer ved bruk av skatteparadiser og metoder som kompliserte selskapsstrukturer, internprising og skjulte eiere. Skatteparadis er land eller områder som kjennetegnes ved at de tilbyr utenlandske aktører lav eller ingen skatt, anonymitet, og enkle og fleksible regler for registrering og oppretting av selskaper. Finansielt hemmelighold i skatteparadiser muliggjør ulovlig kapitalflukt. Årlig forsvinner minst 500 mrd. dollar i tapte skatteinntekter globalt på grunn av selskapers aggressive skatteplanlegging. Kapitalflukt fører til lavere skatteinntekter til staten, Dette er et stort hinder for utvikling og reduksjon av økonomisk ulikhet.

6.2 Land-for-land-rapportering

Changemaker har vært en viktig drivkraft for innføringen av land-for-land-rapportering (LLR) i Norge. Land-for-land-rapportering (LLR) vil si at et selskap må rapportere bestemte opplysninger som inntekt, utgifter og skatt for hvert av landene selskapet opererer i. Loven som trådte i kraft i 2014 påla ikke norske selskaper å rapportere fra jurisdiksjoner med støttefunksjoner, noe som utelukket rapportering fra skatteparadis. I 2016 fastsatte regjeringen en ny forskrift om LLR til skattemyndighetene i Norge med støttefunksjoner, noe som utelukket rapportering fra skatteparadis. 9. desember 2016 fastsatte regjeringen en ny forskrift om LLR til skattemyndighetene i Norge. Denne forskriften viste forbedringer, blant annet er flere rapporteringspliktige. Til tross for dette har den nye forskriften flere vesentlige mangler, for eksempel trenger ikke et selskap å rapportere hvis det har en årsinntekt på under 320 millioner kroner.

Changemaker mener at:

- Inntektsbegrensningen for å levere LLR bør bli vesentlig lavere.
- LLR-kravene er for snevre. Flere bransjer bør bli rapporteringspliktige.
- Alle rapporteringene bør bli offentlig tilgjengelig informasjon

6.3 Informasjonsutvekslingsavtaler

Automatiske informasjonsutvekslingsavtaler skal sikre utveksling av kontoinformasjonen til selskaper og privatpersoner mellom skattemyndigheter. Utvekslingen går mellom landet kontoen befinner seg i og kontoinnehaverens hjemland. Norge er i dag med i flere av informasjonsutvekslingsavtalene, med OECDs AEOI-avtale (Automatic Exchange of Information) som den siste i rekken. Hovedproblemet er at mange utviklingsland står utenfor disse avtalene_ ettersom de ikke har kapasitet til å gjengjelde kravene om rapportering.

Changemaker mener at:

- Norge må være en pådriver for å senke terskelen for å få informasjon utlevert, og

øke kvaliteten på informasjonen som blir delt automatisk mellom land.

- Informasjon fra et selskaps land-for-land rapportering må deles automatisk med landene hvor selskapet har virksomhet, ettersom lav- og mellominntektsland ofte ikke har samme kapasitet til å følge opp skatterapportering fra selskaper i eget land.

6.4 Egentlig eierskap

Komplekse strukturer og mange lag med hemmelighold gjør det vanskelig å avdekke egentlig eierforhold i selskap. I de tilfeller hvor selskaper eies av stiftelser er det dette spesielt vanskelig. Høy grad av hemmelighold er svært utbredt i skatteparadiser, og utgjør et særlig problem. Det blir enklere å skjule kriminell aktivitet begått av selskaper, og vanskeligere å sanksjonere de som er skyldige.

Changemaker mener at:

- Regjeringen må følge opp Stortingets vedtak fra 2015 om å opprette et offentlig egentlig eierskapsregister.
- Det er avgjørende at et slikt register inneholder alle reelle eiere som bestemmer over et selskap, at eierne blir registrert entydig og at registeret er offentlig tilgjengelig. Dette vil sikre innsyn i siste ledd i eierskapskjeden.

6.5 Bilaterale skatteavtaler

En bilateral skatteavtale er en avtale mellom to stater som skal forhindre dobbeltbeskating av personer og selskaper. Norge har inngått bilaterale skatteavtaler med 43 lav- og mellominntektsland. Eurodad har kategorisert 7 av disse som svært skadelige for lav- og mellominntektsland, ettersom de fratrukker landene skattleggingsmuligheter innenfor noen områder. I dag inngår Norge skatteavtaler som følger både OECD og FNs modellkonvensjoner for skatteavtaler, men OECDs modellkonvensjon er lagt opp slik at skatterettighetene i hovedsak tilfaller hjemlandet til selskapene, noe som ofte er OECD-land. Det er derfor viktig at Norge bruker FNs modellkonvensjon når de utarbeider nye skatteavtaler med utviklingsland, hvor lav- og mellominntektsland i praksis får en større del av inntektene, og har vært deltagende i utformingen av modellkonvensjonen.

Changemaker mener at:

- OECDs BEPS-standard, samt andre reforhandlinger av skatteavtaler, må ta hensyn til lav- og mellominntektslands interesser og kapasitet slik at avtaler styrker, fremfor å forverre lav- og mellominntektslands evne til å skattlegge.
- Norge må alltid bruke FN sin modellkonvensjon når nye bilaterale skatteavtaler med utviklingsland fremforhandles.
- Norges 7 svært skadelige skatteavtaler må reforhandles etter FNs modellkonvensjon.

6.6 Mellomstatlig gruppe på skatt i FN

Ulovlig kapitalflukt er et tema som i løpet av de siste årene har blitt tatt opp i en rekke internasjonale arenaer som OECD og G20. Dette er derimot arenaer som ikke er inkluderende for alle verdens land, og arenaer hvor lav- og mellominntektsland, som er hardest rammet av ulovlig kapitalflukt, ikke er representert. Både OECD og EUs forslag til tiltak mot kapitalflukt er et steg i riktig retning, men viser nettopp at lav- og mellominntektslands interesser har blitt utelatt til fordel for rike land. Ulovlig kapitalflukt er et globalt problem som trenger en global løsning, og derfor må alle land få muligheten til å delta i å finne løsningene.

Changemaker mener at:

- Det bør opprettes en mellomstatlig gruppe i FN til å jobbe med skattespørsmål. En slik gruppe må ha ressurser og politisk mandat til å innføre globale løsninger på problemet med ulovlig kapitalflukt.

6.7 Norfund og andre utviklingsfonds bruk av skatteparadis

De siste årene har det skjedd en økning i antall utviklingsfond (Development Finance Institutions, DFIs) for å finansiere utviklingsprosjekter. Det er vanskelig å gjennomføre investeringer direkte i mange lav- og mellominntektsland, fordi finansielle institusjoner og skattesystemer ofte er svært mangelfulle. Derfor bruker utviklingsfondene finansielle mellomledd for investeringene sine. Mellomleddet vil som regel være et skatteparadis. Slik legitimerer bruk av skatteparadis, og undergraver den utviklingen som fondet skulle finansiere i utgangspunktet. Dette gjør også Norfund, den norske statens utviklingsfond, som har flere investeringer gjennom f.eks. skatteparadiset Mauritius. Dette undergraver Norfunds formål om å bidra til bærekraftig økonomi i lav- og mellominntektsland.

Changemaker mener at:

- Norfund må finne gode alternativer til finansielle mellomledd i skatteparadis, og fase ut bruken av skatteparadis.
- Norfund må være åpne om sin bruk av finansielle mellomledd.

6.8 Revisjonsselskaper og skatteplanlegging

Revisjonsselskap hjelper organisasjoner, selskaper og privatpersoner med regnskap og revisjon. Dette gir revisjonsselskapene et ansvar når det kommer frem at deres klienter benytter seg av skatteparadiser, og det har kommet frem at spesielt de fire største revisjonsselskapene, PricewaterhouseCoopers (PwC), Deloitte, KPMG og EY (tidligere Ernst & Young) aktivt har promotert bruk av skatteparadis. Slik skatteplanlegging kan skje i loveerkes gråsoner, eller som direkte ulovlig kapitalflukt. Som spesialister på skatt, blir også ansatte i revisjonsselskap ofte brukt som rådgivere til for myndighetene når det kommer til skattespørsmål. Her har man sett at de store revisjonsselskapene benytter dette til å fremme egne og kunders særinteresser².

Changemaker mener at:

- Revisjonsselskapenes makt i finanssystemet må begrenses ved å sørge for at flere aktører blir hørt i skattespørsmål.
- Det er nødvendig å innføre tiltak som hindrer skatteplanleggere (deriblant revisorer) i å bidra til ulovlig kapitalflukt.
- Revisjonsregler må underlegges et nøytralt internasjonalt organ i FN, og ikke International Accounting Standards Boards, som i stor grad er styrt av private selskaper som har stor egeninteresse i utviklingen av revisjonsreglene

6.9 Enhetlig skattelegging

Dagens skattesystem er tilpasset en verden før globalisering. Det fører til mange hull i skattesystemet som multinasjonale selskaper kan benytte seg av. Derfor er det behov for at skattleggingen bli gjort mer enhetlig. Enhetlig skattelegging innebærer å se den totale inntekten til et multinasjonalt selskap, altså alt selskapet tjener i alle land det opererer i. Deretter benyttes en formel for å fordele hvor stor prosent av skattegrunnlaget som det skal skattes av i hvert av landene der selskapet er til stede. .

Formelen må fortsatt fremforhandles, men den bør ta hensyn til blant annet selskapets salg, kostnader av ansatte og eiendeler. Det aller viktigste er allikevel at lav- og mellominntektslands interesser ivaretas i formelen. Enhetlig skattelegging vil ikke overkjøre hvert enkelt lands rett til å selv bestemme sitt eget skattenivå.. Europakommisjonen og Europaparlamentet har gått inn for en lignende modell kalt Common Consolidated Corporate Tax Base (CCCTB), men for at det skal innføres må Det europeiske råd vedta det enstemmig.

Changemaker mener at:

- Norge bør innføre en enhetlig tilnærming til skattlegging av multinasjonale selskap for å fjerne den skattemessige fordelene av å forskyve profitt til skatteparadis og bort fra landet der verdiene blir skapt.
- Det er viktig at lav- og mellominntektsland tas spesielt hensyn til i utarbeidelsen av et enhetlig system, slik at de får en rettferdig del av skatten de har krav på

6.10 Oljefondet og investeringer i skatteparadis

20 prosent av Oljefondets portefølje investeres via skatteparadis, både direkte gjennom Oljefondets egne datterselskaper i skatteparadis som Delaware og Luxembourg, og indirekte via investeringer i selskaper som bruker skatteparadis. Dette er problematisk ettersom Oljefondets investeringer gjennom skatteparadis er med på å legitimere bruken av skatteparadis.

Changemaker mener at:

- Det er uakseptabelt at Oljefondet tjener penger på, benytter seg av og oppretter datterselskaper i skatteparadis. Bruken av skatteparadis bør opphøre og selskapene som er opprettet i skatteparadis bør legges ned.
- Oljefondets forventningsdokumentet på skatt og åpenhet bør danne grunnlag for nye

7 Klima og miljø

7.1 Innledning

Klimaendringene er en av de største utfordringene verden står overfor i dag. Menneskers utslipp fører til unaturlig store mengder drivhusgasser i atmosfæren, noe som er primærårsaken til at klimaet endrer seg. Klimarettferdighet handler om fordeling av ansvar med tanke på ulike lands kapasitet til å håndtere endringene, samt ulike lands samlede utslipp. Rike land som Norge står for to tredeler av klimagassutslippene, og har dermed brukt den største andelen av klodens 'klimabudsjett'. Det er dermed ikke bare et felles ansvar, men et differensiert ansvar slik det er nedfelt i FNs klimakonvensjon fra 1992¹.

Klimaendringer fører til lokale utfordringer som må tas hensyn til i det globale klimaarbeidet. Skjevheter i fordelingen av ressurser gjør at vanskeligstilte mennesker rammes hardere enn de mer privilegerte. Dette gjelder særlig for mennesker som er bosatt i områder utsatt for klimarelatert ekstremvær og mangler sosiale sikkerhetsnett, eller som livnærer seg av lokale naturressurser². Dermed er dette et sentralt problemområde innenfor klimarettferdighet, hvor Norge har et betydelig ansvar for å bidra.

7.2 Internasjonal klimapolitikk

7.2.1 Parisavtalen

I 2015 fikk verden en global klimaavtale med mål om å begrense global temperaturøkning til godt under 2°C, og strebe etter 1.5°C sammenlignet med førindustriell tid.. Verden må altså være enda mer ambisiøs angående utslippskutt enn hva tidligere beregninger tilsier. Avtalen bygger på felles, men differensiert ansvar og kapasitet i lys av ulike nasjonale forutsetninger. Dermed anerkjenner avtalen klimarettferdighet.

Klimarettferdighet oppnås ved at høyinntektsland bidrar med finansiering, teknologi og kapasitetsbygging for tilpasning, utslippsreduksjoner, og tap og skade. Parisavtalen inneholder en ordning for, og dermed også en anerkjennelse av, temaet tap og skade. Dette gir lav- og mellominntektsland rett til hjelp med å takle alvorlig klimaskade gjennom å sette opp beredskapssystemer, risikohåndtering og håndtere storskala endringer, som for eksempel havnivåstigning. Denne bestemmelsen åpner derimot ikke for at land kan holde hverandre ansvarlige eller søke erstatning. Klimafinansieringen skal komme i tillegg til allerede eksisterende bistand, oppskaleres over tid, og være balansert mellom utslippsreduksjoner og tilpasning. Rike land skal fra 2025 trappe opp 2020-nivået for klimafinansiering gjennom et nytt, kollektivt mål.

Parisavtalen fungerer som et rammeverk for videre arbeid med klimautfordringene hvor hvert

land må melde inn sine nasjonale klimamål (NDC). NDCs skal revideres og burde oppjusteres hvert femte år. Norge lover i dag gjennom sin NDC 40% utslippskutt basert på 1990-nivå innen 2030, samt klimanøytralitet innen 2050. Verdens samlede NDCs når i dag ikke togradersmålet og et høyere ambisjonsnivå er nødvendig³. Gjennom Parisavtalen viderefører man også arbeidet med REDD+ som skal bidra til å redusere utslipp ved å stoppe avskoging og øke skogplanting. Da de største skogområdene finnes i utviklingsland, er det her dette arbeidet i hovedsak foregår. Videre skaper Parisavtalen et nytt regime for kvotehandel gjennom etableringen av en markeds mekanisme. Denne er fremdeles under utarbeiding og man vet enda ikke omfanget av denne og muligheten til å bruke kvoter for å kjøpe seg fri fra nasjonale utslippskutt.

Changemaker mener at:

- Norge må arbeide for at utviklede land tar sitt ansvar overfor hardt rammede land gjennom arbeidet med tap og skade, og å gi dette arbeidet større plass under forhandlingene.
- Utviklingen til lav- og mellominntektsland burde være bærekraftig og basert på fornybare energikilder. Dette må rike land bidra til å tilrettelegge for gjennom investeringer, klimafinansiering, teknologi og kapasitetsbygging.
- Norge må ta sin del av ansvaret ved å bevilge minst 1% av bruttonasjonalinntekten per år til klimafinansiering. Dette må komme i tillegg til tradisjonell bistand for å unngå dobbelttelling. Det er viktig at midlene ikke kommer som lån for å unngå nye gjeldsbyrder.
- Det burde arbeides for at balansen mellom finansiering til tilpasning og utslippsreduksjon blir 50/50. For å generere nok penger trengs det finansiering fra et bredt spekter av kilder.
- Nye forpliktelser om klimafinansiering må meldes inn på lik linje med NDCs om tilpasning og utslippskutt
- Norges nasjonale mål for utslippskutt må oppjusteres til minst 53 % av nasjonale utslipp innen 2030, sammenlignet med 1990-nivå⁴
  - Norge og andre høy- og mellominntektsland må ikke kjøpe seg fri fra nasjonale utslippskutt gjennom et internasjonalt kvotemarked.
- Norge må gå inn for at REDD+ ikke blir en del av et internasjonalt kvotemarked. .

7.2.2 Norge og EU

Norge blir stadig mer tilknyttet EUs klimaregime. Dette innebærer at Norge må følge EUs klimamål i sektorer både i og utenfor kvotemarkedet og kutte utslipp deretter. Samarbeidet med EU pålegger Norge ytterligere krav for nasjonale mål, men "Norway's Fair Share"-rapporten viser at disse forpliktelsene ikke er tilstrekkelig for å nå 1.5 gradersmålet⁴

Selv om samarbeidet promoterer utslippskutt, gir den også samtidig stor fleksibilitet til å kjøpe seg fri fra nasjonale utslippskutt, både i og utenfor kvotesystemet. Disse mulighetene omtales ofte som smutthull, noe som gjør en nasjon i stand til å redusere utslipp utenfor landegrensene. Dette kan best forstås som juks hvor eksempler som karbonlagring i skogsområder og overførsel av utslipps- overskudd inkluderes som nasjonale utslippskutt⁵. Dette vil skape et gap mellom

reell og rapportert utslippsreduksjon, noe som undergraver de internasjonale forpliktelsene Norge har vedtatt.

Changemaker mener at:

- Norge bør følge Sveriges eksempel ved å tolke forpliktelser fra EU som et gulv i målet om utslippskutt, da ambisjonsnivået fra EU ikke er tilstrekkelig høyt nok for Norges vedkommende.
- Norge må gå i front for å redusere bruken av smutthull. Dette kan gjøres ved blant annet å kjøpe kvoter uten å benytte seg av de.
- Bruken av kvotehandel må ikke medregnes i det nasjonale utslippskuttet. CO²-kostnaden i det europeiske markedet må ytterligere økes for å reflektere den reelle klimabelastningen av CO²-utslippene, samt ytterligere slette overskuddskvoter.

7.2.3 Klimafordrevne

Endringer i klima- og miljø er allerede en grunn til at mennesker er på flukt. I følge Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) ble 18 millioner mennesker internt fordrevet på grunn værrelaterte katastrofer i 2017⁶. Det er nesten dobbelt så mange som fra krig og konflikt samme år.. Hyppigheten av værrelaterte katastrofer øker i samsvar med klimaendringene, og et økende antall mennesker vil bli fordrevet.

Klimafordrevne drives på flukt av varierende og ofte sammensatte årsaker. Tallene fra IDMC omhandler værrelaterte katastrofer som ekstremvær og tørke, men senteret antar også at folk i økende grad må forlate hjemmene sine på grunn av tregere og mer permanente klima- og miljøendringer. Dette inkluderer for eksempel havnivåstigning. Menneskene som blir fordrevet lever ofte av naturressurser og bor i utsatte områder. De fleste blir internt fordrevet, men noen krysser også internasjonale landegrenser, som regel helt uten beskyttelse og rettigheter.

Det finnes ikke én enkel løsning for mennesker som drives på flukt. Klimaendringer rammer ulikt på ulike områder, og behovene vil derfor variere avhengig av de lokale utfordringene. Mye kan gjøres regionalt da de fleste flykter internt; det er derfor viktig at stater tar ansvar. Frem til nå står disse menneskene uten økonomisk og sosial hjelp i situasjoner hvor hjemmene deres er ubeboelige. Behovet for løsninger på problemet er pressende for å redusere en allerede sterkt belastende overgang, og det internasjonale samfunnet må innse behovet for avtaler.

Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (GCM) ble vedtatt i Marrakesh i desember 2018⁷. Norge er blant landene som har støttet denne plattformen. GCM er ikke juridisk bindende, men omhandler alle dimensjoner av internasjonal migrasjon på en helhetlig måte. I tillegg er det den første internasjonale avtalen som anerkjenner klima som en strukturell årsak til migrasjon. To av plattformens målsettinger er spesielt viktig for arbeidet med klimafordrevne. Målsetting 2 anerkjenner at klimaendringene må stoppes for å forhindre at mennesker må forlate landet sitt. Målsetting 5 legger vekt på behovet for å utvikle og styrke løsninger for mennesker som blir fordrevet av klimaendringer. Dette inkluderer planlagt relokasjon og muligheter for

visum i tilfeller hvor tilpasning eller hjemreise ikke er mulig.

En løsning som kan bidra til å sikre rettigheter for klimafordrevne er å innføre et «klimapass». Denne ideen er basert på Nansen-passet som ble utstedt til statsløse flyktninger etter første verdenskrig. Et slikt pass vil gi mennesker som fordrives av klimaendringene rettigheter og beskyttelse i trygge land, og bidrar derfor til å sikre trygg og regulær migrasjon.

Changemaker mener at:

- Norge må arbeide aktivt for internasjonal anerkjennelse av klimafordrevne.
- Klimafordrevne må få beskyttelse gjennom internasjonale og regionale avtaler. Disse avtalene må gi muligheter, trygghet og rettigheter for mennesker som må flykte på grunn av klima- og miljøendringer.
- Flukt på grunn av klima- og miljøendringer må forhindres i størst mulig grad, gjennom styrking av lokal infrastruktur, nasjonale og internasjonale tiltak og miljømessig tilpasning.
- Frivillig migrasjon kan brukes som en tilpasningsstrategi til klimaendringene.
- Norge må gi økt finansiering og ressurser i form av klimafinansiering og bistand for å hjelpe klimafordrevne, og for å forebygge tap og skade
- Norge må følge opp anbefalingene fra GCM, med vekt på målsetting 2 og 5
- Norge må fremme en internasjonal implementering av "Nansens klimapass"

7.3 Petroleumsindustrien

Som en storeksportør av olje og gass har Norge et betydelig ansvar for de globale klimaendringene. Dersom vi skal nå togradersmålet, må det meste av verdens kartlagte fossile ressurser bli liggende i bakken. Norge har bundet seg til Parisavtalen og togradersmålet. For at Norge skal nå sine nasjonale mål, er det viktig at de fossile ressursene på norsk sokkel får bli liggende.

Høy aktivitet i oljenæringen hindrer bærekraftige bransjer i å vokse, samtidig som den norske stat bærer den økonomiske risikoen for oljeselskapenes stadige vekst. I tillegg innebærer en langsiktig satsing på petroleumsindustri at man i praksis satser på at klimaarbeidet mislykkes. I oljebransjen er avskrivningsperioden på skatten vesentlig kortere (6 år) enn i andre bransjer. Ordningen betyr at oljeselskapene får tilbakeført midler hurtigere enn andre ikke-oljeselskaper. Etter flere år med redusert leteaktivitet etter olje og gass, innførte Stortinget i 2004 en ordning som gjorde at selskaper uten skattbar inntekt kunne få tilbakebetalt kostnadene forbundet med letevirsomhet. I praksis betyr dette at 78 prosent av letekostnadene blir betalt av staten⁸. Å endre betingelsene for petroleumsbransjen vil bidra til lavere aktivitet og frigjøring av statlige midler til bedre formål

Changemaker mener at:

- Norge ikke skal åpne nye områder for olje- og gassvirksomhet.
- Den eksisterende olje- og gassvirksomheten må fases ut.

- Norge bør utvikle de økonomiske støtteordningene til oljeindustrien .

7.4 Fornybar energi og teknologi

I arbeidet med å redusere nasjonale utslipp og gjennomføre den grønne omstillingen, må utvikling av fornybar energi og miljøteknologi prioriteres høyt. Med miljøteknologi menes det teknologier som direkte eller indirekte forbedrer miljøet. Det dreier seg både om teknologier som begrenser forurensing ved hjelp av rensing, mer miljøvennlige produkter og produksjonsprosesser, mer effektiv ressursbehandling og teknologiske systemer som reduserer miljøpåvirkningen.

For 40 år siden ble Equinor som et statlig selskap, opprettet for å bygge opp en nasjonal oljeindustri. Vi ser i dag behovet for det samme innen grønn industri og teknologi. En industriell aktør med finansielle muskler vil kunne gi den tyngden i markedet som fornybar teknologi og energiutviklingen i Norge trenger, ved å bære høye investeringskostnader i en oppstartsfasen for nye prosjekter. Dette kan bli et nytt statlig industrieventyr for norsk næringsliv, og en satsning på klima som viser retningen for Norges fremtidige utvikling. Samtidig må det erkjennes at det i mange tilfeller allerede eksisterer tradisjonell teknologi for tilpasning og vern av naturressurser i mange lokalsamfunn. Slik teknologi er billigere og kan fungere bedre under lokale forhold enn moderne teknologi.

Det er viktig at myndighetene i lav- og mellominntektsland får kunnskap om fornybar energi og miljøteknologi, og at de får hjelp til oppstart og omlegging gjennom finansiering og kapasitetsbygging. Statens pensjonsfond utland har et enormt potensiale til å investere i uottert infrastruktur, som vil hjelpe lav- og mellominntektsland med omleggingen til fornybar energi. Fondets størrelse og langsiktighet tilsier at det er godt egnet for investeringer som kan bidra til klimavennlige prosjekter. Det ventes at fornybar energiproduksjon vil øke kraftig i tiden fremover, og at myndigheter i stadig flere land fastsetter mål om hvor stor andel av samlet energiproduksjon skal være fornybar energi.

Changemaker mener at:

- Norge må satse sterkt på fornybar energi og miljøteknologi, blant annet ved å opprette et statlig selskap for fornybar energi.
- Norge må bidra til kapasitetsbygging og kunnskapsoverføring for å bistå lav- og mellominntektsland i å takle klimaendringene og i overgangen til fornybar energi.
- Norge må finansiere tiltak som begrenser utslipp i lav- og mellominntektsland, men slike tiltak må ikke komme i stedet for tiltak vi gjør for å redusere utslipp på hjemmebane.
- Statens pensjonsfond utland må investere i uottert infrastruktur

7.5 Klima og jus

Høsten 2016 gikk klima- og miljøorganisasjonene Greenpeace og Natur og Ungdom til sak mot den norske stat for å hindre oljeboring i Arktis. Dette søksmålet er en del av en global trend der interesseorganisasjoner og privatpersoner går til søksmål for å stoppe miljøskadende og klimaforverrende tiltak. Å bruke rettssystemet på denne måten er viktig da Parisavtalen er uten muligheter for sanksjonering, og statene ikke står ansvarlig overfor hverandre. Dersom de gjennomfører skadende tiltak, vil statene likevel alltid stå ansvarlig overfor sine egne borgere.

Changemaker mener at:

- Rettssystemet i ulike land bør brukes som et virkemiddel for å hindre tiltak som kan være skadende for klima og miljø i de tilfeller det passer seg. Slike muligheter bør også brukes til å sette fokus på klimarettferdige

8 Kildeliste:

8.1 Innledning

8.2 Fred

¹ Øyvind Sivertstøl (for SSB), "Økt eksport av våpen i 2017", 22.01.2018:

<http://www.ssb.no/utenriksokonomi/artikler-og-publikasjoner/okt-eksport-av-vapen-i-2017>

² Lovdata, "Forskrift om eksport av forsvarsmateriell, flerbruksvarer, teknologi og tjenester", 19.06.2013:

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2013-06-19-718>

³ Utenriksdepartementet, "Retningslinjer for Utenriksdepartementets behandling av søknader om eksport av forsvarsmateriell, samt teknologi og tjenester for militære formål av 28. februar 1992", 28.11.2014

https://www.regjeringen.no/contentassets/36cdd12837534979a50e6556baa523d7/utenriksdepartement_ets-retningslinjer28112014.pdf

8.3 Gjeld

¹ United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), principles on promoting

responsible Sovereign lending

and borrowing, 2012: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/gdsddf2012misc1_en.pdf

8.4 Global Helse

¹FN-sambandet, “Konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter”, 05.01.2018: <http://www.fn.no/FN-informasjon/Avtaler/Menneskerettigheter/FNs-konvensjon-om-oekonomiske-sosiale-og-kulturelle-rettigheter>, nedlastet 21.01.2018

¹ Seth Mnookin, World Bank Group and World Health Organization, “Out of the Shaddows: Making Mental Health a Global Development Priority”, 2016
http://www.who.int/mental_health/advocacy/wb_background_paper.pdf
<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs348/en/>

² Norad, “Globale helseutfordringer - Psykisk helse som global utfordring”, 2014:
<https://www.norad.no/om-bistand/publikasjon/2014/psykisk-helse-som-global-utfordring/>

³ World Health Organization (WHO), “Mental health action plan 2013-2020”, 2013:
http://www.who.int/mental_health/action_plan_2013/en/

⁴ United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA), “The human right to water and sanitation”, 2010:
http://www.un.org/waterforlifedecade/human_right_to_water.shtml,

⁵ United Nations Economic and Social Council (UNESCO), “Progress towards the Sustainable Development Goals: Report of the Secretary-General”, publisert 10.05.17:
http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2017/66&Lang=E

⁶ World Health Organization (WHO) & the United Nations Children’s Fund (UNICEF): “Progress on drinking water, sanitation and hygiene: 2017”, 2017:
<http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/258617/1/9789241512893-eng.pdf?ua=1>

⁷ World Health Organization (WHO), “Diarrhoeal disease: Fact sheet”, publisert mai 2017:

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs330/en/> , nedlastet 25.2.18

⁸ Shannyn Snyder (The Water Project), “Water and Privatization”:

https://thewaterproject.org/water-scarcity/water_scarcity_and_privitization

⁹ Norad, “Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter”, 23.02.2018:

<https://www.norad.no/tema/helse/seksuell-og-reproduktiv-helse/tenaringsgraviditet/>

¹⁰ Leger uten Grenser, “Utrygg abort dreper seks kvinner i timen (Glemte kriser 2015)”: <http://legerutengrenser.no/nyheter/utrygg-abort-dreper-seks-kvinner-i-timen>

¹¹ United Nations Population Fund (UNFPA), “Family planning”

<http://www.unfpa.org/family-planning>

¹² World Health Organization (WHO), “Maternal mortality: Key facts”, 28.02.2018:

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs348/en>

¹³ United Nations (UN), “Sustainable Development goals: Goal 3 - Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages”, 2018:

<http://www.un.org/sustainabledevelopment/health/>

¹⁴ World Health Organization (WHO), “Ten years in public health 2007–2017: Access to medicines: - Making market forces serve the poor”, 2017:

<http://www.who.int/publications/10-year-review/chapter-medicines.pdf?ua=1>

¹⁵ World trade organization (WTO), “Intellectual property: protection and enforcement: Patents”, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm

¹⁶ Store Norske leksikon, “Neglisjerte tropesykdommer”, 21.06.18:

https://sml.sn.no/neglisjerte_tropesykdommer

¹⁷ World Health Organization (WHO), “Global Action Plan on Antimicrobial Resistance”, 2015: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/193736/1/9789241509763_eng.pdf?ua=1

¹⁸ Erlend Langørgen (for Changemaker Norge), “Etisk lisensiering av medisinsk forskning”, 2016 <https://changemaker.no/uploads/files/Etisk-lisensiering-rapport.pdf>

¹⁹: <https://www.nbim.no/no/oljefondet/slik-er-fondet-investert/aksjeforvaltningen/?fbclid=IwAR3AgO5P18RwNnNWyBZXZy12qBMrJfcaYacDAQBlrVG-sZpw3G6qthu-x6l> - Novartis er nr.8 (16.03.19)

²⁰: World Health Organisation (WHO), “Neglected Tropical Diseases”: 2017,; https://www.who.int/neglected_diseases/diseases/en/

²² Kirkens Nødhjelp, “Hva er kjønnsbasert vold”, https://www.kirkensnodhjelp.no/gi-stotte/skriv-under-pa-opprop/vinne-over-volden/hva-er-kjonnsbasert-vold/?fbclid=IwAR3bGdq_9dfBv_k4YThIA4BvkiHWDUBEU9O-ooR1gKvn08yDWYsNAz7QYMs

²³ Regjeringen, “Kvinner, fred og sikkerhet”, 15.11.18: https://www.regjeringen.no/no/tema/utenrikssaker/fn/kvinner_fred_sikkerhet/id660488/

²⁴ Regjeringen, “Kvinner, fred og sikkerhet 2019-2022”, 2019: https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/dokumenter/planer/handlingsplan_kfs2019.pdf?fbclid=IwAR24zzb4dnYfmi0wZrhH_rpaXbPFFOWNffoCgHnzCrRUf3amrkHtDywfORA

8.5 Internasjonal Handel

1 World Trade Organization (WTO). Trade Topics: Dispute Settlement - Dispute Settlement Body. nd:

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_body_e.htm

2: World Trade Organization (WTO), Trade Topics: Agriculture Explanations: other issues, nd:

https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/ag_intro05_other_e.htm

3: OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2018, p 169. 2018

https://read.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2018_agr_pol-2018-en#page171

4 World Trade Organization (WTO), Trade Topics: Market access: negotiations
a simple guide – NAMA negotiations

https://www.wto.org/english/tratop_e/markacc_e/nama_negotiations_e.htm

5 World Bank Data. Individuals using the Internet (% of population). 2017

: <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS>

6 Handelskampanjen. Tema: Immaterielle rettigheter (patenter). 06.07.07:

: <https://www.handelskampanjen.no/tema/immaterielle-rettigheter>

7 Regjeringen, utkast 130515 til modellavtale om fremme og beskyttelse av investeringer. 2015:

<https://www.regjeringen.no/contentassets/e47326b61f424d4c9c3d470896492623/utkast-til-modellavtale-uoffisiell-norsk-oversettelse.pdf>

8.6 Kapitalflukt

¹ The United Nations University World Institute for Development Economics Research (UN-WIDER), “WIDER Working Paper 2017/55: Global distribution of revenue loss from tax avoidance”, 2017: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2017-55.pdf>

² Tax Justice Network Norge & Changemaker Norge, “SKJULT - et hefte om skatteparadis, kapitalflukt og hemmelighold”, 2016:

http://www.taxjustice.no/uploads/documents/skjult_digital.pdf

8.7 Klima og miljø

1: United Nations, “ADOPTION OF THE PARIS AGREEMENT”, 2015:

<http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>

2: United Nations, “ADOPTION OF THE PARIS AGREEMENT”, 2015:

<http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>

³ PricewaterhouseCoopers LLP (PwC), "Low Carbon Economy Index 2017", 2017:

<https://www.pwc.co.uk/sustainability-climate-change/assets/pdf/lcei-17-pdf-final-v2.pdf> Internal

4: Kartha, Holz og Athanasiou (2018), Norway's Fair Share of Meeting the Paris Agreement. ed. Kirkens Nødhjelp, Stockholm Environmental Institute, Rainforest Foundation Norway, Friends of the Earth Norway (NNV) and the Norwegian Forum for Development and Environment (ForUM). Retrieved from

https://www.kirkensnodhjelp.no/globalassets/lanserte-rapporter/2018/norways-fair-share-2018_web.pdf (21.03.2019)).

⁵ Anne Therese Gullberg, "Norsk klimapolitikk – i Oslo og i Brussel"

13.02.2018: <https://energiogklima.no/kommentar/norsk-klimapolitikk-i-oslo-og-i-brussel/>

⁶: IDMC (2018). Global Report on Internal Displacement 2018. Hentet fra <http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2018/>

7: UN (2018) Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. Hentet fra http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/73/195

8: Bellona (13.02.2018). Leterefusjonsordningen - spørsmål og svar. Hentet fra <https://bellona.no/nyheter/olje-og-gass/2018-02-leterefusjonsordningen-alt-du-trenger-a-vite>

7: <https://www.nbim.no/no/oljefondet/slik-er-fondet-investert/aksjeforvaltningen/?fbclid=IwAR3AgO5P18RwNnNWyBZXZy12qBMrJfcaYacDAQBlrVG-sZpw3G6qthu-x6l> - Novartis er nr.8 (16.03.19)